

Маразыков Нурабидин Камчиевич, Садыкова Максатай Токторовна
КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ «КАТМЫ ОКУТУУ» ЖӨРӨЛГӨСҮ
Маразыков Нурабидин Камчиевич, Садыкова Максатай Токторовна ЦЕРЕМОНИЯ
«КАТМЫ ОКУТУУ» НА ЮГЕ КЫРГЫЗСТАНА Marazykov Nurabidin Kamchievich,
Sadykova Maksatay Toktorovna “KATMA OKUTUU” CEREMONY IN THE SOUTH OF
KYRGYZSTAN

УДК. 316.7 (575) (043.3)

Аннотация. Салт-санаа, үрп-адаттар маданий мурастардын ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана муундан муунга өтүп сакталып келген. Бардык эле каада-салттар менен ырым-жырымдар убакыттын сыноолорунан өтө алышкан эмес. Коомдук мамилелердин системасындагы прогрессивдүү көз караштарды өзүнө сиңире албаган бул түшүнүктөр өзүнүн пайда болушу менен жогорку төбөлдөргө милдеттүү болуп жана алардын кызыкчылыктарын коргоого багытталган. Тескерисинче, кээде мындай көз караштар, каада-салттар менен ырым-жырымдар жөнөкөй элдин тилек үмүттөрүнө дал келип, алар ошол эл арасында калыптанып, маданий казынасын толуктап, формасын өзгөртүү менен учурдун барктуу ырым-жырымы болуп келет. Макалабызда Кыргызстандын түштүгүндө эле эмес бүт Фергана өрөөнүнө кеңири тараган жаңы салынган үйдөгү куран “катмы окутуу” жана жашоодогу көзү өткөндөрдүн арбагына багышталып окулуучу куран катмынын жүрүшүндөгү диний ырым-жырымдарга кайрылууну максат кылдык.

Негизги сөздөр. Куран, кыргыз, ырым-жырым, салт, “катмы”, кудай, үрп-адат.

Аннотация. Традиции и обычаи являются неотъемлемой частью культурного наследия и сохраняются из поколения в поколение. Не все традиции и ритуалы прошли проверку временем. Эти концепции, не способные вобрать в себя прогрессивные взгляды в системе общественных отношений, обязаны начальству и направлены на защиту его интересов. Наоборот, иногда такие взгляды, традиции и обряды совпадают с желаниями и надеждами простого народа, формируются среди него, пополняют его культурное богатство, меняют свою форму и становятся ритуалом времени. В нашей статье мы стремились затронуть религиозные обряды и ритуалы во время “чтения Корана” в строящемся доме, что распространено не только на юге Кыргызстана, но и во всей Ферганской долине, а также во время чтения Корана, посвященный духам ушедших из жизни.

Ключевые слова. Коран, кыргыз, ритуал, традиция, «катмы», бог, обычай.

Abstract. Traditions and customs are an integral part of cultural heritage and are preserved from generation to generation. Not all traditions and rituals have stood the test of time. These concepts, unable to absorb progressive views in the system of social relations, are obliged to the authorities and are aimed at protecting their interests. On the contrary, sometimes such views, traditions and rituals coincide with the desires and hopes of ordinary people, are formed among them, replenish their cultural wealth, change their form and become a ritual of time. In our article, we sought to touch upon religious rites and rituals during the reading of the Koran in a house under construction, which is common not only in the south of Kyrgyzstan, but also throughout the Fergana Valley, as well as during the reading of the Koran dedicated to the spirits of the departed.

Key words: Koran, Kyrgyz, ritual, tradition, "katmy", god, custom.

Кыргыздардын диний көз караштарында башка ишенимдер менен катар шаманизм да орун алгандыгы белгилүү. Мезгилинде тоо-таштар, ыйык жерлер сыйынуунун объектиси катары саналган, бул ишеним ушул күндө да жашоосун улантууда. Кыргыздар отурукташкандан кийин ырым-жырымдар да өзгөрүүгө дуушар болуу менен башка формага өттү. Кыргызстандын түштүгүндө колдонулуучу ырым-жырымдарга кошуна элдердин: өзбек, тажиктерде таралган ишенимдердин таасири көбүрөөк тийген, анткени жанаша жашаган эл катары када-салттары окшош, ошол эле учурда айрым ырым-жырымдар кээде бири бирине карама-каршы келип калган учурлар болорун да эскерте кеткибиз келет. Мисалы, отко сыйынуу, тоолордогу ыйык жерлерге барып чырак коюу, ысырык салуу. Мындай карама-каршылыктар исламга чейинки көөнө ишенимдердин, ислам менен кошо келген салттардын,

ырым-жырымдардын айрым учурда дал келбестигинин түшүндүрүшү мүмкүн. Кыргызстандын түндүгүнөн айырмаланып алгач Куран фарс тилинде таралгандыгы маалым.

Ал эми “катмы” сөзүнө келсек-аталган сөз араб тилинен кирип, الختم (хатм, хатим) – “1. бир нерсени ороо, мөөр басуу 2. Жаттоо, Куранды толук жаттоо” деген маанилерди билдирет. Ал эми кыргыз тилинде аталган сөз Ж. Мукамбаев түзгөн диалектологиялык сөздүктө гана кездешип, сузактык кыргыздарда “чоң той алдында көрсөтүлгөн сый” деп берилет [3.464]. Арийне, катмы окутуу жөрөлгөсүнүн мааниси Ж. Мукамбаев белгилегенден да кененирээк.

Кыргызстандын түштүгүндө катмы куран эки түрдө окутулат:

1) “*Хатмус сагир*” (кичине хатим же кожо катмы) деп аталат. Кичине катмы же катмы кожодо Курандын фатиха (бул курандагы биринчи сүрөө), бакара (2-сүрөө, 286 аяттан туруп анын сүрөөлөрүнүн 1-5-аяттары), ясин (36-сүрөөнүн ортосу), ихлас (112-сүрөөсү), фалак (113-сүрөөсү), нас (114-сүрөөсү) окулат. Ош облусунун айрым түштүк-батыш аймактарында көпчүлүк учурда катмы кожо деп аталган куран окутулат.

2) “*Кураны каримди*” фатиха '84сүрөөсүнөн баштап нас сүрөөсүнө чейин 114 сүрөөнү толугу менен окууну “*Хатмул куран*” дейбиз. Хатмул куран окутуу чоң сооп алып келет деп кабылданат [3.1]. “*Куран катмы*” – көзү өткөндөрдүн арбактарына арнап, куранды баштан аяк окутуп чыгуу [1.1].

Кыргызстандын түштүгүндө үйдө жакшылык маарекесин өткөрөр алдында жаратылышка да көңүл бурулган. Ар кандай жакшылык мааракелерди өткөрүүнү белгилөө жылдыздардын тогошуна (ай арасы, айдын башы) байланыштуу болгон, себеби, ай арасында жана айдын башында жамгырдын жаашы күтүлгөн. Мына ошондуктан, мындай мааракелерди жаанчыл эмес күндөргө туш келтирүүгө аракет жасашкан. Кыргыздардын салты боюнча жаңы үйгө кирерде баарынан мурда байбиче аял үйдү аккан суунун, иттин үнүн укпаган тоонун башынан алынып келинген арча менен ысырыктап, тилек айткандан кийин үй- буюмдарын алып киришкен. Үйгө тууган-урук, жакындары жана кудалар келишкен, үй ээлери мүмкүнчүлүгүнө жараша жаңы кийимдерди кийишип конокторду тосушуп, ак-кара түстөгү жандыкты курмандыкка чалышкан, анткени бул аркылуу жаңы үйдө тынчылык жана аманчылык болушун тилешкендигин билдиришкен. Там үйгө биринчи иретте түрдүү жемиштин, тамактын түрлөрү салынган дасторконду жайып “казан майлоо” ырымы жасалып боорсок, жети тооч даярдалган, ал тоочторду айылдын же уруунун аксакалдарынын катышуусунда айылдын молдосу куран катмы окуган. Негизинен жаңы үйгө кирээрде уул той жана үй той деп чакырылып, адегенде катмы окутулат.

Мисалы, Кара-Суу районунун Жоош айыл өкмөтүнүн аймагында катмы чайдан ооз тийип ичилгенден кийин окулуп, анан тойго союлган кара мал же жылкынын сорпосу (шорпо) тартылат. Эгерде катмыга арналган майда жандык (кой) өзүнчө союлса курмандык чалууда мал жандыктын кара түстөгүсүн алып келип союшкан. Кара түс ырым-жырымдар боюнча каардуу күчтөрдү кууп чыкчу күч катары эсептелинген [3.1]. Бирок буга өтө эле чоң маани берилбей, башка түстөгү мал деле жарай берген. Тойго союлган малдын же жылкынын сорпосу тартылгандан кийин, катмыга атайын союлган койдун сорпосуна анын жиликтери чыныга салынып тартылат да, катмы окуган имам же молдонун астына чоң табака же патноско бир тутам ысырык, кутулай туз, чай жана бир чыны суу койулуп, алардын ооздору ачылып коюлат жана андан сырткары, бир чыны суу куюлуп, катмы окуу башталат. Катмы окулуп бүткөндөн кийин өтүп кеткен ата-бабаларынын аттары аталып дуба берилет. Андан кийин имамдын же молдонун алдындагы чоң табактагы же патностогу чай, туз, ысырык (ысырыктоо биздин мусулманга чейинки салтыбыз) менен чыныдагы суу менен туздан тегерете олтургандар ооз тийишип, сырттагылардын бардыгына да ооз тийгизишет. Катмыга катышкандарга тамак тартылат-табакка аш салынып, үстүнө тойго союлган жылкынын жиликтери коюлуп, жашына жараша таратылат. Аш желип бүткөндөн кийин табактар алынып дасторконго той ээсинин бир туугандары, келиндери бата алыш үчүн алып келген себеттер катмыга катышкандардын алдына коюлуп бөлүштүрүлөт. Андан соң тойду башкарып жүргөн той башчынын (той эсинин уруулаш тууганы же уруу аксакалы) чакыруусу менен катмы окулуп жаткан бөлмөнүн кире бериш астанасына үйдүн кожоюну, аялы, балдары жана ата-энеси, бир тугандары катар тикесинен турушуп ар биринин аты аталып, себет кылып келген келин-кыздарга кошо бата берилет жана жаңы үйгө кирүүгө арналган той болсо, анда үйгө да куттуу үй болушун тилеп бата берилет. Ал эми шариятта куран окулуп дуба кылынмайынча тамак жесе болбойт деген нерсе жок. Мындай

нерсе шариатта жок болсо да, анын нормаларына карама-каршы болбогондугу үчүн эл арасында карманып жүрүшөт. Негизинен Кара-Суу районунда *Кожо катмы* окутулат. Кээ бир учурларда *Кураны Карим* окутулат.

Андан башка Кыргызстандын түштүгүнүн айрым аймактарында кыргыз тилинде *кудай* өткөрүп жатабыз же *кудайга* деп өткөндөрдүн арбактарына арналып окутулган учурлар да көп. Өзү *худой* фарс тилинен которгондо (божеский; свойственный богу; божественность) дегенди түшүндүрөт, башкача айтканда кыргызстандын түштүгүндө курандын фарси тилинде окуулуп келгендигинин таасири менен айгинеленет [2.661]. Бирок, кудайы жөрөлгөсүн А.М. Абрамзон байыркы түрктөрдөгү йер-субга сыйынуунун уландысы катары карайт. Аталган жөрөлгө Кыргызстандын түндүк аймактарында “*жер-суу тайы*” (жер-суу таюу), “*жер тою*” деп аталса, түштүк аймактарда “*кудайы*” деп аталарын белгилеген [1.311-312]. Эл арасында Куран Карим деп да окулганы да кезигет. Жакшылыктардан тышкары үйдүн кожойуну же мүчөсү катуу оорудан же операциядан сакайгандан кийин, күтүлбөгөн ар кандай кырсык болсо, мындай окуя кайталанбасын деген таризде мүмкүнчүлүгүнө жараша *кожо катмы* же *катмул куран* окутулат. Узак сапардан кайтканда, аскерден кызмат өтөп келгенде элди чакырып, союш союлуп, кан чыгарылып катмы окутулуп, кудайы өткөрүлгөн. Андан сырткары апрель айынын башында Хатыра (эскерүү) күнү өткөрүлөт ар-бир айылдын тургуну чогулуп *мүрзөдөгү* жайларды чөп-чардан тазалашат, андан кийин баары биргеликте айылдын мечитине келип, ар-бир жандан чогулган акчага дени таза чолок, сокур эмес, ыландан жабыркабаган кара-мал же бир эки кой сатылып алынып кудай жолуна союлуп, өткөндөрдүн арбактарына багышталып *жан кудайы* мечитте өткөрүлөт. Ар бир айылдын тургуну уй мүйүз болуп олтурган айыл аксакалдарынан жана айылдын молдосунан айылга кошкон салымы үчүн (айылдын жолун оңдосо, арыкты, каналды тазаласа же жарды үй-бүлөлөргө материалдык жардам берсе) тургундун аты аталып, үй-бүлөөсүнө жана өзүнө бата берилет. Аялдар балдарын ээрчитип жан кудайыга даярдаган май тооч, каттама жана башка тамак-ашын табакка салынып, дарстоконго ороп аны колуна же башына коюп көтөрүп келишет. Ар бир үй-бүлөнүн аялдары керектүү идиш-аягын (чыны, кашык ж.б.) ала келет. Алып барган тамагынан алгач аксакалдарга ооз тийгизишип, калган тамактарды жалпы дасторконго койулат, *хотира же жан кудайынын* (Хотира фарс воспоминание) аягында аксакалдар жалпы аялдарга жасап келген тамактарына жана айылдын ар бир үй бүлөөсүнүн кийинки жан кудайыга чейин эсен болуусун тилеп бата беришет. Андан тышкары элдик кудайда жайлоого чыгуучу кара мал менен кой багуучу малчы, койчу жылкычылардын айлык акысы белгиленет [2.658]. Кээ бир айылда оңдоп-түзөтүү иштерине элден чогулган акча бөлүнөт. Жетим жесирлерге жардам көрсөтүү каралат. Аягында молдо кураны каримге мурдатан даярданып жүргөн *кураны карим* окулуп аягына чыгарылган.

Жалал-Абад аймагында көзү өткөн кишиге бир жылдан кийин жылдык-аш берилет. Айрым бир себептерден улам жылдыгы өткөрүлбөй калса, бир нече жылдан кийин да берүүгө болот [3.1]. Ош аймагында мындай маареке айрым учурларда өткөрүлөт. Аш атага гана багышталып өткөрүлбөсө, көпчүлүк учурларда: “пайшамбалик”, “кырк”, “жылдык” жана жакшылык, жамандыктарда өткөн жакындарына бата кылуу максатында Хатмул куран же Хатмус сагир окулат. Бирок пайшамба менен кыркта союшка майда жандык кой, жылдыкта мал же жылкы союлуп көпчүлүк учурда кожо катмы окулат да, анча мынча катмул куран окулган.

Хатмул куран окута турган адам имамга же куранды окуй алган адамга (каарыга, - курандын 114 сүрөөсүн толук жатка билген адам) бир нече күн мурда боло турган күнүн, убактысын кабарлап коет (Ноокатта, Аксы, Ала-Бука). Антпесе кыска убакытта Куранды окуп бүтүрө албайт. Хатмы куранды алдын ала окугандан кийин кудай, аш, куран же той болгон күнү айылдын имамы жана аксакалдары эрте менен келишип, молдо кары өткөндөргө арналып окулган хатмы куранды аягына чыгарып бата кылат, катмы окутуп жаткан үй ээсинин жакындарына бата беришет [4.1]. Ал эми хатмул-куран окута албагандар болсо, хатмус сагир же кожо катмыны, болбосо курандагы белгилүү бир сүрөөлөрдү окутуп койсо деле болот.

Мады айыл өкмөтүнүн аймагында (Тээке айылында) Исмаилов Адил молдо кайтыш болгондо, Умарали молдо устазынын тажиясынын катмысын өз мойнуна алып, бир түндө өзүнүн шакирттери менен Кураны Каримди жаназага чейин окуп бүтүргөндүгү да бизге маалым [5.1].

Эреже катары, катмыга орто жаштан жогорку жаштагылар катышат, тилекке каршы, азыр жаш муундардын да катмыга кирип отуруп алган учурлары жок эмес. Жакшылык жамандыктарда *хатмул куран* же *хатмус сагир* кылган имамга үй ээси көңүлүнөн чыгарып акча

же сарпай (баш-аяк кийим) берет. Кээ бир жерлерде имамдан сырткары катмыга катышкан аксакалдарга да көңүл буруу максатында белгиленген өлчөмдө акча берилет.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Абрамзон, С.М. (1990). *Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи*. Фрунзе: “Кыргызстан”.
2. Карасаев Х.К. Өздөштүрүлгөн сөздөр. Сөздүк. [Текст] / Карасаев Х.К.– Ф.: «Кыргыз совет энциклопедиясынын башкы редакциясы.», 1986.– 421 б.
3. Мукамбаев, Ж. (1990). *Кыргыз тилинин диалектологиялык сөздүгү*. Бишкек. _
4. Таджикско – русский словарь. Под редакцией. Д. Саймиддинова, С.Д. Холматовой, С. Каримова. Душанбе 2006.- 784 б.
5. **Маалымат берүүчүлөр:**
6. Ажимаматов Зайлабидин Касымович ,1976-ж.т., Ноокат району, Ак-Булак айылы, уруусу бөрү, билими жогору.
7. Токтосунов Мурзабай, 1927- ж.т., Ош обл., Маданият айылы, уруусу сарай.
8. Алаев Сахимурад, 1960 - ж.т., Баткен обл., Андарак а., уруусу жоош төөлүү.
9. Жанбалаев Жоро, 1914-ж.т., Жалал-Абад обл., Кызыл-Сеңир а., уруусу багыш.
10. Полотов Ибраим, 1973-ж.т., Ош обл., Кызыл-Сенир а., уруусу жору.